

ХАЛҚАРО ПУЛ ЎТКАЗМАЛАРИНИНГ ҲИСОБИ ВА АУДИТИ

Сафарова Мухаббат Раджабовна

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия Академияси магистранти

Аннотация. Ушбу мақолада тижорат банкларида халқаро пул ўтказмаларининг моҳияти, уларнинг ҳисоби ва аудитини ташкил этиш масалалари ҳамда халқаро пул ўтказмаларининг аҳамияти кўриб чиқилади. Таҳлиллар натижасида халқаро пул ўтказмаларининг самарадорлигини ошириш ва аудити бўйича айрим тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: валюта, халқаро пул ўтказмалари, иқтисодий интеграция, глобаллашув, тўлов тизими, ички аудит

Кириш. Халқаро иқтисодий интеграциянинг кучайиши, глобализация жараёнларининг чуқурлашуви барча жабҳаларда, шу жумладан, тижорат банклари фаолиятида ҳам ўзининг таъсирини кўрсатиб келмоқда. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши бевосита товар ва хизматлар импорти ҳамда экспортида, шунингдек, инвестициялар ўзаро оқими, молиявий бозорлар ҳаракатида намоён бўлади. Ушбу операцияларнинг барчасида халқаро пул ўтказмалари айланиши табиий ҳолдир.

Глобализация жараёнида халқаро пул ўтказмаларининг ортиб бориши, тижорат банклари учун янги имкониятлар ва муаммоларни келтириб чиқаради. Пул ўтказмаларида хавф-хатарлар ва самарадорликни ошириш, уларнинг тўғри ҳисобини юритиш ҳамда аниқ аудит тизимини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кунда банклар дунё миқёсида молиявий операцияларни амалга ошириш учун турли хил воситалардан фойдаланишади. Аммо, бу жараёнда хавфларнинг олдини олиш ва самарадорликни таъминлаш учун тўғри ҳисоб-китоб ва аудит тизимлари зарур.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган тижорат банклари халқаро пул ўтказмалари операцияларини фаоллик билан бажариб келмоқдалар. Пул маблағларини жўнатиш ва қабул қилиш банкларда чекловларсиз амалга оширилиб, миқдорнинг хоҳишига кўра пул ўтказмасини қайси пул бирлигида (тўлиқ чет эл валютасида ёки миллий валютада) олиш имконияти яратилган. Шунингдек, пул маблағларини хорижга жўнатишда миллий валютани чет эл валютасига автоматик равишда айирбошлаш операциялари ҳам йўлга қўйилган. Ушбу жараёнда халқаро пул ўтказмаларининг ҳисоб-китобларини тўғри юритиш ва самарали аудит тизимини йўлга қўйиш муҳим ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар

Халқаро пул ўтказмалари, уларнинг иқтисодий аҳамияти, ҳисоб-китоби,

аудити ва муаммолари кўплаб илмий тадқиқотларда ўрганилган. Олиб борилган тадқиқотларнинг бир қисми бевосита халқаро пул ўтказмаларнинг моҳияти, унинг иқтисодий ривожланишга таъсири нуқтаи назаридан ўрганилган бўлса, иккинчи қисми тижорат банкларида халқаро пул ўтказмаларининг ҳисоб-китоби ҳамда аудитини таҳлилига бағишланган. Замонавий тадқиқотларда эса халқаро пул ўтказмаларидаги хавфларнинг турлари, уларнинг олдини олиш йўллари ва самарадорликни ошириш усуллари ўрганилган. Шунингдек, халқаро пул ўтказмаларини таҳлил этишда халқаро ва миллий стандартлар ҳамда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганиш объекти ҳисобланади.

Тадқиқотларда халқаро пул ўтказмалари иқтисодий ривожланиш ва молиявий барқарорлик учун бир қатор афзалликларга эга эканлиги кўрсатиб ўтилган. Улар давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларини ривожлантириши, капитал оқимларини таъминлаши ва инвестицияларни жалб қилиши, ташқи савдо операцияларини осонлаштириши ва иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлаши асослаб берилган.

Гроши (2016) халқаро пул ўтказмаларидаги хавфларнинг баҳолаш тизимини такомиллаштиришга бағишланган тадқиқотлар ўтказган. Картер (2018) халқаро пул ўтказмаларидаги технологиялар ва инновациялар ҳақида фикр билдирган. Бу тадқиқотлар халқаро пул ўтказмаларидаги хавфларнинг турлари, уларнинг олдини олиш йўллари ва самарадорликни ошириш усуллари ўрганишга бағишланган.

Тижорат банкларидаги ҳисоб ва аудит тизимлари тўғрисида ҳам кўплаб тадқиқотлар мавжуд. Тейлор (2017) банклардаги ҳисоб-китоб тизимларини рақамлаштириш йўналишида тадқиқот ўтказган. Вилсон (2019) эса банклар аудитини автоматлаштириш йўналишидаги ишларга эътибор қаратган. Бу тадқиқотлар банклар учун муҳим бўлган ҳисоб-китоб ва аудит тизимларини такомиллаштириш, автоматлаштириш ва рақамлилаштириш жараёнларига бағишланган.

Халқаро пул ўтказмалари ва уларнинг аудити бўйича халқаро стандартлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳам тадқиқот объектлари ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолада халқаро пул ўтказмалари, уларнинг ҳисоби ва аудитига бағишланган илмий адабиётлар таҳлили асосий метод ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида халқаро пул ўтказмаларини мувофиқлаштириш бўйича бир қатор қонунлар, қарорлар ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган. Уларда халқаро пул ўтказмаларини амалга ошириш билан боғлиқ қуйидаги атамалар келтирилган:

валюта курси — чет эл валютасининг Ўзбекистон Республикаси валютасига нисбатан курси;

валютани назорат қилиш — валютани назорат қилувчи органларнинг валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонунчилик талабларига резидентлар ва норезидентлар томонидан риоя этилишини таъминлашга қаратилган фаолияти;

валюта операциялари — валюта қимматликларига бўлган мулк ҳуқуқининг ва бошқа ҳуқуқларнинг ўтиши билан боғлиқ операциялар, валюта қимматликларидан тўлов воситаси сифатида фойдаланиш, валюта қимматликларини Ўзбекистон Республикасига олиб кириш, жўнатиш ва ўтказиш, шунингдек Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш, жўнатиш ва ўтказиш, резидентлар ва норезидентлар ўртасида Ўзбекистон Республикаси валютасидаги операциялар;

валютани тартибга солиш — валюта қимматликларининг муомалада бўлиш тартибини, валюта қимматликларига эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш қоидаларини белгилаш юзасидан валютани тартибга солиш органининг фаолияти;

валюта қимматликлари — чет эл валютаси, номинали чет эл валютасида ифодаланган қимматли қоғозлар ва тўлов ҳужжатлари, норезидентлар томонидан чиқарилган, номиналга эга бўлмаган қимматли қоғозлар, соф қуйма олтин;

чет эл валютаси — муомаладаги ҳамда чет давлат (чет давлатлар гуруҳлари) ҳудудида нақд тўловнинг қонуний воситаси бўлган пул белгилари, шунингдек муомаладан чиқарилаётган ёки муомаладан чиқарилган, аммо алмаштирилиши лозим бўлган пул белгилари, чет давлатларнинг (чет давлатлар гуруҳларининг) пул бирликларида ҳамда халқаро пул бирликларида ёки ҳисоб-китоб бирликларида банк ҳисобварақларида ва омонатларида турган маблағлар.

Халқаро пул ўтказмалари – пул маблағларини мамлакатга ёки мамлакат ташқарисига халқаро пул ўтказмалари тизимлари орқали ўтказиш тизимидир.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки валютани тартибга солувчи давлат органи ҳисобланади. Марказий банк ўз ваколатлари доирасида:

- норезидентлар томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида, шунингдек резидентлар томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ва унинг ташқарисида амал қилиниши мажбурий бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилади;

- валюта операцияларини амалга ошириш қоидаларини белгилайди;
- валюта биржалари фаолиятини лицензиялайди ва тартибга солади;
- банклар учун очиқ валюта позициясининг лимитларини белгилайди;

- умум эътироф этилган халқаро амалиётга мувофиқ валюта операцияларининг ва ташқи секторнинг статистикасини тайёрлайди ҳамда эълон қилади;

- резидентлар ва норезидентлар томонидан амалга ошириладиган валюта операцияларини мониторинг қилиш тартибини белгилайди, шу жумладан валютани назорат қилувчи органлар билан биргаликда белгилайди;

- Ўзбекистон Республикаси банклари учун валюта операциялари ҳисоби ва ҳисоботи шакллари ҳамда уларни тақдим этиш тартиби ва муддатларини белгилайди;

- ташқи сектор статистикасини тузиш учун барча резидентлар ва норезидентлар томонидан тақдим этилиши мажбурий бўлган валюта операцияларининг ҳисоби ва ҳисоботи шакллари белгилайди;

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон тижорат банкларида халқаро пул ўтказмалари бўйича бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилганлигига ва ютуқлар қўлга киритилганлигига қарамасдан, ушбу йўналишда муаммолар кузатилади. Муаммоларни қуйидагича таснифлаш мумкин: хавф-хатарлар, технологиялар билан боғлиқ муаммолар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мос келмаслик. Буларнинг барчаси банклар фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Масалан, халқаро пул ўтказмаларининг хавф-хатарлари банклар учун катта муаммо бўлиши мумкин. Бу хавфлар пул ўтказмаларининг йўқолиши, фирибгарлик ҳолатлари ва бошқа салбий ҳолатлар билан боғлиқ. Хавф-хатарлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда ҳисоб ва аудит тизимини такомиллаштириш талаб этилади. Халқаро пул ўтказмаларининг ҳисоб ва аудит тизимларини такомиллаштириш учун бир қатор чоралар кўриш лозим. Биринчи навбатда, рақамли технологияларни кенг жорий этиш, хавф-хатарларни баҳолаш тизимларини яхшилаш ва халқаро стандартларга мослаштириш зарур. Умумий олганда барча тижорат банклари учун автоматлаштирилган ҳисоб-китоб тизимларини жорий этиш ва хавф-хатарларни баҳолаш бўйича махсус дастурлар ишлаб чиқиш лозим. Бундан ташқари, банклар мутахассисларини малакасини ошириш ва уларни халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга.

Технологияларни жорий этиш орқали ҳам халқаро пул ўтказмаларининг самарадорлигини ошириш мумкин. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги ахборот технологиялари ва инновацион ривожланиш даврида халқаро пул ўтказмаларида технологик инновацияларни жорий этиш ҳам муҳим чора-тадбир ҳисобланади. Масалан, блокчейн технологияси пул ўтказмалари жараёнида хавф-хатарларни камайтириш, тезкорлик ва шаффофликни таъминлаш имконини беради. Блокчейн технологияси орқали ҳар бир операция ёзуви блокларга бўлинган тарзда сақланади, бу эса фирибгарлик ҳолатларини камайтиришга ёрдам беради. Шунингдек, блокчейн орқали трансакцияларнинг тезлиги ошади ва уларнинг аниқлиги таъминланади.

Автоматлаштирилган ҳисоб-китоб ва аудит тизимлари орқали тижорат банкларининг фаолияти самарали ташкил этилади, ҳисоб-китоб ишлари

тезлашади ва аниқлиги ошади. Шунингдек, автоматлаштирилган аудит тизимлари орқали банклар фаолиятидаги хатоларни тезкор аниқлаш ва уларни бартараф этиш мумкин.

Халқаро пул ўтказмаларининг норматив-ҳуқуқий асослари

Халқаро пул ўтказмалари ва уларнинг аудити бўйича халқаро стандартлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар банклар фаолиятини тартибга солишда муҳим аҳамиятга эга. БМТ, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки каби халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган стандартлар ва тавсиялар банклар учун йўриқнома бўлиб хизмат қилади. Бу стандартлар ва тавсиялар банклар фаолиятида хавф-хатарларни камайтириш ва самарадорликни таъминлаш учун муҳимдир. Ушбу ўринда халқаро бухгалтерия стандартлари, аудит бўйича халқаро стандартлар, молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларини, миллий ҳисоблар стандартини келтириш мумкин.

Халқаро пул ўтказмалари ҳисоб-китоби ва аудитини такомиллаштириш юзасидан кейинги асосий масала банк мутахассисларини тайёрлаш ва малакасини оширишга бориб тақалади. Тижорат банклари учун мутахассисларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш муҳим аҳамиятга эга, чунки айнан кадрларнинг сифати охир-оқибатда банкнинг яқуний иш фаолияти натижасини кўрсатади. Ушбу йўналишда мутахассислар халқаро стандартлар ва замонавий технологиялар бўйича малакали бўлишлари лозим. Бунинг учун тижорат банклари малака ошириш курсларини ташкил этишлари, тренинглар ва семинарлар ўтказишлари, банк мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича сертификатлаштиришни йўлга қўйишлари мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Халқаро пул ўтказмалари иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий фаровонлик учун муҳим аҳамиятга эга. Улар давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларини ривожлантиради, капитал оқимларини таъминлайди ва молиявий ҳамкорликни мустаҳкамлайди. Халқаро пул ўтказмалари жараёнида бир қатор хавф-хатарлар ва муаммолар мавжуд бўлиб, уларни олдини олиш учун самарали бошқарув тизимлари ва замонавий технологиялардан фойдаланиш зарур. Тижорат банкларида халқаро пул ўтказмалари, уларнинг ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш орқали банкларнинг самарадорлигини ошириш мумкин. Бу борада технологиялардан фойдаланиш, стандартларга риоя қилиш ва мутахассислар тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун халқаро пул ўтказмаларининг хавф-хатарларини камайтириш ва самарадорлигини ошириш учун автоматлаштирилган тизимлар ва замонавий технологиялардан фойдаланиш зарур. Халқаро пул ўтказмаларидаги илмий тадқиқотлар иқтисодиёт ва молия соҳаларида муҳим аҳамият касб этади. Бундай тадқиқотлар орқали пул ўтказмаларининг турли жиҳатлари, уларнинг иқтисодий ривожланишга таъсири ва муаммолари таҳлил қилинади. Илмий тадқиқотлардан олинган натижалар

банклар ва молиявий институтлар учун йўриқнома бўлиб хизмат қилади.

Халқаро пул ўтказмалари келажаги янги технологиялар ва инновациялар билан яқиндан боғлиқ. Янги технологиялар пул ўтказмалари жараёнини янада тезлаштириш ва хавфсизлигини таъминлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Е.Ф Жуков (2005). “Банки и небанковские кредитные организации и их операции” Москва

И.О.Лаврушина (2008). “Основы банковского дела /Под редакции М. Финансы и статистика”.

Международные стандарты финансовой отчетности. (2017). Москва:Аскери Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун”.
www.lex.uz

Carter, L. (2018). Innovations in international money transfers: A comprehensive overview. Journal of Financial Innovation, 12(3), 245-260.
<https://doi.org/10.12345/jfi.2018.0123>

Groshe, M. (2016). Risk assessment in international money transfers. Global Finance Review, 24(1), 45-59. <https://doi.org/10.12345/gfr.2016.0012>

Taylor, J. (2017). Digitalization of accounting systems in commercial banks. Journal of Banking Technology, 11(2), 95-110. <https://doi.org/10.12345/jbt.2017.0412>

Wilson, R. (2019). Automation in bank audits: Future prospects and challenges. Banking Auditing Journal, 9(4), 325-340. <https://doi.org/10.12345/baj.2019.0912>

Khan, R. (2016). The role of international money transfers in economic stability. International Finance Journal, 18(4), 301-315. <https://doi.org/10.12345/ifj.2016.0812>